

KARL ROCERSİN DİDAKTİK İDEYALARI (HUMANİST PEDAQOGİKA)

Fərrux Rüstamov,

ADPU-nun pedaqoji fakültəsinin dekani, əməkdar elm
xadimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor

Açar sözlər: humanist psixologiya, yaddaş məktəbi, təfəkkür məktəbi, pedaqoji-psixoloji irsi, təlim konsepsiyası.

Ключевые слова: гуманистическая психология, школа памяти, школа мышления, педагогическо-психологическое наследие, учебная концепция.

Key words: humanistic psychology, memory school, thinking school, pedagogical and psychological heritage, learning concept.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanı elmi-mədəni, sosial-iqtisadi və siyasi sahədə baş verən dəyişiklik əsaslı şəkildə sübut etdi ki, cəmiyyətdə müsbət köklü dəyişikliklərə nail olmaq üçün təhsil sistemi yenilənməlidir. Cəmiyyətin tədqiqatının vacib amilləri olan elm və mədəniyyətin, xalqın intellektual potensialının formalaşmasında mühüm rol oynayan təhsil sisteminin müasir dövrdə inkişafını təmin etmək məqsədli ib Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası (2012) və "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" (2013) təsdiq edildi. Yaddaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçən Azərbaycanda təhsil sisteminin əsasını: ümumi dayarlar, təhsil prinsiplərinin fəlsəfi əsasları (bərabərlik və azadlıq), təhsil və vədən azadlığını əks etdirən liberal ideologiya, demokratik cəmiyyətin əsas komponentlərindən olan fasiləsiz təhsil, bərabərlik və məsuliyyətliyi nəzərdə tutan insan hüquqları qoyuldu. Bu fundamental nəzəriyyənin görkəmli nümayəndələri A.Kombe, A.Maslov və K. Rocersdir.

Pedaqogika

Bu kontekstdə tanınmış Amerika psixoterapevti və psixoloqu Karl Rocersin (Carl Ransom Rogers) (1902-1987) didaktik ideyaları maraq doğurur. Onun didaktik konsepsiyasının əsasını insana və onun şəxsiyyətinə inam təşkil edir. K.Rocersin zəngin pedaqoji-psixoloji irsi vardır. 16 kitabı, 200-dən artıq məqaləsi dünyanın 60 ölkəsində ayrı-ayrı dillərdə nəşr olunmuşdur. O, dünyada xüsusi təlim konsepsiyası yaradan azsaylı psixoloqlardan biri kimi tanınır. Rus dilinə tərcümə olunmuş "Psixoterapiyaya giriş (psixoterapiyada şəxsiyyətəyönümlü münasibət)" (1984), "Əgər müəllim olsaydın, bu sualları verərdim" (1988), "Ellen Vest və tənhaliq" (1993), "Şəxsiyyətin təşəkkülü" (1994), "Haqiqətdən necə vərsən, elə də olmalı. Psixoterapevtin insanın məqsədi ilə bağlı baxışları" (2001), "Öyrənmək azadlığı" (2002), "Empatiya" (2002), "Konsultasiya və psixoterapiya" (2006), "Şəxsiyyətəyönümlü psixoterapiya" (2006) monoqrafiyaları təhsil-tərbiyə məsələlərinə həsr olunmuşdur. Keçən əsrin 60-cı illərindən bu günədək onun didaktik ideyaları bütün dünyada təlim-tərbiyə nəzəriyyəsi və təcrübəsinə böyük təsir göstərir, formalaşan

yeni humanist pedaqoji-psixoloji ideyaların metodoloji əsası rolunda çıxış edir. Çox təəsüf ki, onun pedaqoji-psixoloji irsi Azərbaycanda sistemli şəkildə öyrənilməyib, heç bir əsəri dögmə dilimizə tərcümə edilməyib. Ən yaxşı halda "Pedaqogika tarixi" (F.Rüstamov) və "Psixologiya tarixi" (R.Əliyev) dərsliklərində haqqında qısa qeydlər verilib. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, Azərbaycanda şəxsiyyətəyönümlü təhsillə bağlı son illərdə aparılan elə bir tədqiqat işi yoxdur ki, orada Karl Rocersin didaktik nəzəriyyəsinə istinad edilməsin. Bu da səbəbsiz deyil. Dünya pedaqog və psixoloqlarının şəxsiyyətəyönümlü təhsil modelinin əsasında Karl Rocersin irsi sürdüüyü humanist ideyalar dayanır. Onun adı Avropadan Amerikaya mühacirət etmiş F.Perlz, Ş.Byuler, K.Xornii, E.From kimi görkəmli alimlərlə bir yerdə çəkilərsə də, əslən amerikalıdır. Vətəndaş müharibəsindən (1861-1865-ci illər) əvvəl onun babası Aleksandr Homilton Rocers İngiltərədən Nyu-York ştatına, oradan da Viskonsin ştatının Vayvatoşa şəhərinə köçmüşdür. Onun şərəfinə adlandırılan Rocersavenyu küçəsində vaxtı ilə yaşadığı ev tarixi abidə kimi qorunur. Həmin evdə Aleksandr Homilton Rocersin beş oğlan övladı dünyaya gəlir ki, onlardan da biri Karl Rocersin atası Uolter Aleksandr Rocersdir. Anasının ailəsi də köklü tarixə malikdir. Ulu nənəsi ingilis Metyu Kaşinq 1638-ci ildə okeanı keçərək Massaçusetts ştatına köçsə də, onun varisləri sonralar Rocersin ailəsi kimi Viskonsin ştatında məskunlaşıb. Həmin ştatın Delafid şəhərində Metyu Kaşinqin Vətəndaş müharibəsində həlak olan üç qardaşının abidəsi indi də qorunur. Uolter Aleksandr Rocers və Culiya Kaşinq uşaqlıqdan bir-birini tanıırlar da 1891-ci ildə ailə qurublar. Uolter Aleksandr Rocers xitəşəbə mühəndis, yüksək maliyyə uğurları əldə edən iş icraçısı idi. Uolterin altı oğlan övladı olub ki, onlardan

da biri 8 yanvar 1902-ci ildə İllinoys ştatının Ouk-Park şəhərində anadan olan Karl Rocersdir. K.Rocers sonralar uşaqlıq illərini xatırlayaraq ailəsi ilə bağlı yazırdı ki, bu (ailəmiz-F.R.), ciddi, güzəştə getməyi sevməyən, qonaqlıqlara az gedən, işləməkdən zövq almağı bacaran, etik mühiyyətə malik qapalı bir ailə idi. Ailədə alkoqollu içkilərdən, kartıdan istifadə edilməz, teatra isə, ümumiyyətlə, gedilməzdi. Ailədə bizim vaxtımız yaxşı keçsə də digər insanlarla ünsiyyətə girməzdi. Mən həmişə oxuyur, əyləncələrə vaxt sərf etməzdim. Orta məktəbdə oxuyanda cəmi iki dəfə yoldaşlarımla görüşmüşəm. K.Rocers vaxtının çoxunu tənhaliqə keçirdiyindən ailəyə keçən bütün kitabları, hətta lüğətləri və ensiklopediyaları oxuyurdu. K.Rocers hər üç məktəbdə yüksək qiymətlərlə oxuyur, bütün fənlərdən, xüsusilə ingilis dili və təbiət fənlərindən əla qiymətlər alırdı. Yay tətilini şəhər atafındakı fermalardan keçirər, yorulanla qədər işləyirdi. O, uşaqlıq vaxtı həm də çox zəif olub. 75 yaşında uşaqlıq illərini xatırlayaraq yazırdı: "Mən çox zəif uşaq olmuşam. Bir dəfə atam ağzımdan qaçırdı ki, yaqın bu bədənələ çox yaşamaram, cavan ölərəm. İndi 75 yaşındayam və onun (atamın-F.R.) haqlı olduğunu düşünürəm. Özümü cavan hiss edirəm və ümidvaram ki, heç vaxt qocalmayacağam". K.Rocers uşaqlıqdan fərasəti və qabiliyyəti ilə diqqəti cəlb etmişdi. Sürətli və düzgün oxuma vərdişinə görə o, 1909-cu ildə Ernest Heminqvayın da təhsil aldığı məktəbin bir-başca ikinci sinfinə qəbul olmuşdu. Ernest Heminqvayın atası da həmin məktəbdə müəllim işləyir, təbiətşünaslıqdan dərs deyirdi. Onun 12 yaşında ailə fərmə aldı və şəhər ətrafına köçdü. Valideynlər belə hesab edirdi ki, yeniyetmələri ailə ailonun şəhər həyatından aldadıcı təsirinə uzaq olmasa daha faydalı ola bilər. Orada Rocers gecə kəpənləri ilə maraqlanırdı, kənd təsərrüfatına aid ədəbiyyat oxuyur, materialları

müstəqil öyrənməklə tədqiqatların praktik və elmi metodları haqqında ilkin təsəvvürlərə yiyələnirdi. Sonralar o, "Şəxsiyyətin təşəkkülü" əsərində yazırdı ki, hər iki əyləncə mənim gələcək işimdə çox yararlı oldu.

1922-ci ildə Gənc Xristian Assosiasiyasının nümayəndələri ilə birlikdə Çində oldu. Hıyarım Çində yaşaması onun dünyagörüşünün formalaşmasına güclü təsir etdi. "Psixoterapiyaya giriş. Şəxsiyyətin təşəkkülü" kitabında o yazırdı: "Mən gördüm ki, fransızlar və almanlar ayrı-ayrılıqda çox yaxşı insanlar olsa da, qətiyyən bir-birini sevmirlər". Buna görə də o, insana hansısa dini təmayilə, dini təriqətə görə baxışdan yan keçdi. Onun insana münasibətini dini baxışdan daha geniş və humanist idi. Bu isə özünü onun nəzəri və praktik fəaliyyətində göstərirdi. Uzun illər ailəsinin təsiri altında ruhi-mənəvi fəaliyyətlə məşğul olan K.Rocers yalnız yetkinlik yaşında öz həyat yolunu seçdi. Bu da təbii ki, valideynləri ilə onun arasında münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb oldu. Ailədə nüfuz sahiblərinin təzyiqindən sonra qazanılan azadlıq sonralar psixoterapiyaya yeni bir elmi istiqamət yaradılmasında onun köməyinə gəldi. 1919-cu ildə Viskonsin ştatındakı universitetin kond təsərrüfatı fakültəsinə daxil olan Rocers burada cəmi iki il oxudu. Əxlaq-mənəvi məzmunlu, emosional yüklü tələbə konfransları onun həyata baxışını dəyişdi. Ailə-məzmunlu peşasından imtina edərək, ruhi fəaliyyətə keçdi.

Özünün dediyinə görə, onun təhsil illəri zəngin və rəngarəng olmuşdur. Uşaqlıq illərindən yaxşı tanıdığı Xelen Eliotla ailə həyatı quran K.Rocers 1924-cü ildə liberal baxışları dəstəkləməsi ilə seçilən Yunion şəhərindəki teoloji seminariyaya daxil olur. Ailənin dini baxışlarından imtina edən K.Rocers müasir ruhi nəzəriyyələri öyrənmək üçün iki il həmin seminariyada oxuma-

lı olur. Burada azad və müstəqil fəlsəfi fikrə, ciddi problemlərin həlli ilə bağlı göstərilən istənilən təşəbbüslə hörmətlə yanaşılsa da, təlim prosesinin təşkili onu qənaətdir: "Biz hiss edirdik ki, burada (seminariyada - F.R.) hazır biliyi beynimizə doldurmağa çalışırlar. Biz isə öz suallarımızın cavablarını özümüz tapmaq istəyirdik". Bu səbəbdən də o, tələbələrin təşkil etdikləri seminarlarda fəal iştirak edirdi. Seminarlarda həyat və fəlsəfə problemlərini müzakirə predmetinə çevirən tələbələrin əksəriyyəti, o cümlədən K.Rocers də çox keçmədi ki, dindən imtina etdi. Onun həyat fəlsəfəsi tamam dəyişdi. Yunion seminariyasının müəllimi E.K.Mak-Qiffertin təsiri ilə K.Rocersin didaktik baxışları formalaşmağa başladı. Tələbələr təlim prosesində azadlıq və sərbəstlik vermək, onları təhsil prosesinin bərabərhüquqlu iştirakçılarına çevirmək E.K.Mak-Qiffertin pedaqoji fəaliyyətinin əsasını təşkil edirdi. Rocers müəlliminin pedaqoji ideyalarının heyranlıqla qəbul edirdi, çünki o, dərk etmə azadlığına və nəticəsindən asılı olmayaraq həqiqəti axtarmağın lazım olduğuna inanırdı. Düşüncə azadlığının heç nə ilə məhdudlaşdırılmadığı bilik sahələri axtarışında, o, psixologiyaya meyil etdi. Onda psixologiyaya marağın yaranmasına Qudvin Uotsonun, Eliot Xerrisonun, Marian Kenforsinin psixiatriya üzrə mühazirə və praktik məşğələləri mühüm təsir göstərdi. O dərk etməyə başladı ki, mənəvi yardıma ehtiyacı olanlara kömək etmək kilsə ilə məhdudlaşa bilməz. Bu ideyalardan ilham alan Rocers Kolumbiya Universitetinin pedaqoji kollecinə daxil oldu. Burada o, U.Kilpatrikin vasitəsilə Con Dyuinin yaradıcılığı ilə tanış oldu, fərdi təcrübəni idrakin yeganə meyarı kimi qəbul edən pragmatizm fəlsəfəsinin əsas müddəalarını mənimsədi. Con Dyuinin Amerikada yeni pedaqoji nəzəriyyənin yaranmasını şərtləndirən ideyaları K.Rocersin pedaqoji təfəkkürünün formalaşmasına ciddi

təsir göstərdi. O, U.Kilpatrikin rəhbərliyi altında təhsilin fəlsəfəsi ilə məşğul oldu və qısa bir müddətdə diqqətləyi uğurlar əldə etdi. Bacarıqlı və qabiliyyətli müəllim olacağına onda dərin inam yaranı. Az sonra sağlamlıq düşüncəsi və praktik insan olan Liva Xollinqvortun rəhbərliyi ilə uşaq klinikasında klinik psixoloq kimi işləməyə başladı. Burada o, uşaqların diaqnostikası və konsultasiyası ilə bağlı sualları cavablandırır. Onun ilk terapevtik təcrübəsi də bu institutla bağlı olmuşdu. K.Rocers uşaqlara kömək institutunda internada olarkən freydzimin qızgın təbliğatçıları olan psixiatrlarla - David Levi və Loyson Louri ilə tanış olur. Z.Freydin spekulativ konsepsiyası ilə U.Torndaykin ideyaları arasındakı ziddiyyətin həlli zəruriti onu düşündürən ciddi məsələlərdən biri idi. K.Pocers Z.Freydin və müasirləri olan Karen Xorni və Harri Stek Sallivan kimi psixoanaliz nəzəriyyəçilərinin tərəfdarı olan psixoterapevt kimi fəaliyyətə başladı. O, 1928-ci ildə magistr, 1931-ci ildə doktorluq dərəcəsi aldı. Az sonra o, Nyu-York ştatının Rocestera şəhərinin sosial xidmət idarəsinin həddi-buluğa çatmayan qanunpozanları və azatmənli aildən olan uşaqların təlimi şöbəsində işləməyə başladı. Məhz həmin dövrdə onda müştəriylərlə (K.Rocers praktik əvəzinə klient sözü işlədir) iş təcrübəsi əsasında özünün şəxsi baxışları formalaşmağa başladı. Əmin oldu ki, terapiya müəyyən qanunlara tabedir. İlk səkiz il K.Rocers praktik psixoloq kimi fəaliyyət göstərdi, insanlarla psixoterapevtik söhbətlər apardı, onların diaqnostikasının texnologiyasını və onlara kömək metodlarını işləyib hazırladı. Uşaqlarla və onların valideynləri ilə təklif etdiyi metodların səmərəsini yoxladı. Çoxillik təcrübəyə istinad edərək belə nəticəyə gəldi ki, müştərinin nəyə məcbur edən və ya təhrik edən bütün yanaşmalarından imtina etmək lazımdır. Psixoterapiya prosesində müştəriyə arxalan-

maq daha səmərəli və faydalıdır. Uzunmüddətli iş təcrübəsi nəticəsində onun öz nəzəriyyə və metodları (müştəri mərkəzli yanaşması) formalaşdı. 1939-cu ildə onun "Çətin təربیə olunan uşağın klinik müalicəsi" adlı kitabı nəşr olundu. Həmin dövrdə o, universitetin sosiologiya şöbəsində çətin təربیə olunan uşağın klinik müalicəsi ilə bağlı mühazirələr oxuyur, onları necə başa düşməyin və onların necə davranmağın yollarını göstərirdi. Bu məqsədlə o, hətta Rocester şəhərində istiqamətverici kömək mərkəzi yaratmışdı. K.Rocers burada fəaliyyət göstərərək klinik təcrübəsi onda şəxsiyyətə bağlı yeni və mükəmməl bir nəzəriyyənin formalaşmasına təkan verirdi.

K.Rocersin oğul və qızlarının erkən uşaqlığı həmin dövrə təsadüf edir. O, "Psixoterapiyaya giriş. Şəxsiyyətin təşəkkülü" əsərində yazırdı ki, mən həyat yoldaşımın köməyi ilə uşaqları sevən, onlarla ünsiyyət qurmaqdan zövq alan, onların istəklərini arzulamı başa düşən valideynə çevildim. Sonralar o, yazırdı: "Na Bibliya, na peyğambərlərin kitabları, na Freyd, na de elmi tədqiqatlar şəxsi təcrübəmin dəyəri ilə müqayisə edilə bilməz".

O, obyektivliyi qorumağa çalışmışdı, özünü konkret hansısa elmi məktəbin təmsilçisi hesab etmirdi: "Mən heç zaman hansısa peşəkar qrupa aid olmadım. Psixoloqlar, psixoanalitiklər, psixiatrlar, sosioloqlar, yoxsul ailələrlə iş üzrə mütəxəssislər, pedaqoqlar və din xadimləri ilə sıx əməkdaşlıqda çalışsam da, özümü birbaşə və ya dəlailəyi ilə bu qruplardan hansısa birinə məxsus hesab etmirəm. Mənim, həqiqətən, məxsus olduğum yeganə qrup, özümün təşkil etdiyim və ya təşkilinə kömək etdiyim xüsusi təyinatlı sıx birləşmiş qrupdur.

1940-ci ildə K.Rocers Ohayo ştatının dövlət universitetinə professor vəzifəsinə dəvət olunur. Öz akademik karyerasına kifayət qədər yüksək pillədə başlayan K.Rocers

bununla da ona olunacaq təzyiqdən qaçmağa nail oldu. Onun fikrinə, çox vaxt yeni fəaliyyətə başlayan tədqiqatçıların ideyalarının yerli-yersiz tənqidi həmin alimlərə yaradıcı şəkildə özünü göstərməyə imkan vermir. Universitet fəaliyyətinin ilk ilində onun diskussiyalara səbəb olan "Terapiya prosesi" adlı məqaləsi dərc edildi. Universitet təcrübəsi, tələbələrini onun ideyalarını dəstəkləməsi və adekvat cavab verəməsi onu psixoterapiya problemlərinin şərhinə həsr olunmuş "Konsultasiya və psixoterapiya" kitabını yazmağa ruhlandırdı. Həmin kitabda psixoterapiyada "qeyri-direktiv konsultasiya" kimi tanınan yeni elmi istiqamətin əsası qoyuldu. O dövrdə Amerikada psixoterapiyada iki əsas elmi istiqamət var idi. Onlardan biri psixooanaliz idi. Bu metoddan, əsasən, həkimlər istifadə etsələr də, tibbi təhsildə məsləhətçilər və psixoterapevtlər insan davranışını izah etmək üçün Freydin və onun ardıcıllarının nəzəriyyələrinə istinad edirdilər. İkinci istiqamət direktiv məsləhətvermə idi. Bu metodun tərəfdarlarının əsas ideyası ondan ibarət idi ki, terapevt ekspert kimi öz obyektinə (müşəriyə) daqiq daqiq noz qoymalı və bunun əsasında da müşərinin ruhuna uyğun istiqamət seçməlidir. K.Rocers "Konsultasiya və psixoterapiya" kitabında müşəriyə məsləhət verməkdə yeni tip münasibətlər təklif etdi. Yeni münasibətləri xarakterizə edən səciyyəvi cəhət ondan ibarət idi ki, bu yanaşmada terapevtin istə münasibətləri müşərinə məcburiyyətdən, təzyiqdən azad olmağa, öz hislərini, düşüncələrini açıq şəkildə ifadə etməyə imkan verirdi. Belə vəziyyətdə müşəri özünün dərk etmə səviyyəsinə yüksəlir, bu isə ona yeni pozitiv addımlar atmağa kömək edirdi.

K.Rocers 1945-ci ildən fəaliyyətini Çikaqo Universitetində davam etdirməli oldu. Bu illər onun üçün şəxsiyyət nəzəriyyəsi və psixoterapiya sahəsindəki məhsuldar tədqiqatlarının nəticəsi kimi meydana gələn

"Psixoterapiya və şəxsiyyətin inkişafı" (1954) əsəri ilə yadda qaldı. 1953-1954-cü illərdə onun yetkinlik nəzəriyyəsi ilə bağlı bir neçə məqaləsi ("Müşəri mərkəzli terapiya", "Şəxsiyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə bağlı müşəri mərkəzli yanaşma əsasında işlənmiş terapiya nəzəriyyəsi") dərc olundu. Həmin illərdə o daha iki nəzəri işi ilə psixoloji-pedaqoji ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi. 1957-ci ildə "Şəxsiyyətin terapevtik dəyişənliyi üçün zəruri və qanəddici şərtlər", 1958-ci ildə isə "Psixologiya konsepsiyası bir proses kimi" məqaləsi nəşr edildi. Bu dövrə Rocersin davranışın determinantı kimi "Mən" obrazına xüsusi diqqət yetirən alimlərin – K.Xorni, K.Qoldşteyn, A.Maslau, A.Angyal və Q.Sallivanın mühüm təsiri olur. "Mən" obrazının yaradılması Amerika alimlərinin ən diqqətəlayiq elmi nəzəriyyələrindən biri olmuşdur. Bu obraz 2 hissədən ibarətdir: özünütənimə və özünümünasibət. Burada insanın özünə olan münasibəti müsbət olmalıdır. Alimlərin fikrinə, bir neçə "Mən" obrazı mövcuddur: real "Mən", ideal "Mən" və digərlərin gözündə "Mən" obrazı. İdealdə bu 3 "Mən" obrazı üst-üstə gəlməlidir və ancaq bu halda insanın normal inkişafı və nevroza qarşı davamlılığı haqqında danışmaq olar. İdeal "Mən" real "Mən"-dən fərqlənirsə, insan özünə müsbət yanaşma bilmir və bu onun normal inkişafına mane olur və onda gərginlik, təlaşlıq, özünəinamsızlıq yaranır.

K.Rocers şəxsiyyətin strukturunun fundamental komponenti olan "Mən" konsepsiyasını subyektin ətraf sosial mühitə inteqrasiyası prosesində formalaşan davranışın nizamlanmasını daxili hərəkətkerici mexanizmi kimi nəzərdən keçirirdi. Əgər əvvəllər psixoterapevtlər pasientlərə, xəstələrə hakim-peşakarlara nə müəyyənləşdirirdi şərt direktiv göstərişlərlə işləyirdilərsə, K.Rocers həkim və xəstə münasibətlərində bərabərliyin olmasını əsaslandıraraq elmi

dövriyyəyə "müşəri" (o, pasient sözünün yerinə klient sözü işlədirdi) anlayışını daxil etdi. K.Rocersə görə, müşəri onu narahat edən bütün problemlərə baxmayaraq, bütövlükdə sağlam adamdır. Müşəri nəzəri cəhətdən özünə xidmət göstərməyi bacarsa da, üstünlüyü psixoterapevtə verir və inanır ki, o, bu işi daha keyfiyyətli və peşəkarcasına həyata keçirə bilər. Bu halda inteqrasiya dərin şəxsi əlaqə tələb edir. Müşəri öz "Mən"-ini yaradıcı şəkildə fəallaşdırır və problemlərinin həlli üçün məsuliyyətli olur. Psixoterapevt sadəcə, "müqəmməkə" olan həmin potensialı oyatmalı, aktivləşdirməli, müşəriyə də bir daxili inam yaratmalıdır ki, o özünü öz problemini həll etməyə qadir olsun.

K.Rocersə görə, psixoterapevt səmərəli kömək etmək üçün üç xarakterik xüsusiyyətə malik olmalıdır:

- 1) müşərinin şərtsiz, yəni necə varsa elə qəbul etməli, ona müsbət münasibət göstərməli, hörmət etməyi bacarmalıdır;
- 2) müşəri ilə münasibətdə tam səmimi, vicdanlı və açıq olmağı bacarmalıdır;
- 3) müşərinin emosional vəziyyətinə enməyi bacarmalı, marhamətli və qayğıkeş olmalıdır.

Həkim müşərinin daxili aləmini görmək, onun emosional vəziyyətini obyektiv qiymətləndirmək, psixi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqla yanaşı, öz şəxsi mövqeyini bir an da yaddan çıxartmamalıdır. K.Rocers "müşəri mərkəzli terapiya" ideyasını təşkil etdiyi Konsultasiya Mərkəzində geniş təbliğ etdi. 1957-ci ilə kimi K.Rocersin rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən bu mərkəzdə müşərlərə azad terapiya istiqaməti seçmək imkanı verildi. Onun "Müşəri mərkəzli terapiya" kitabında mərkəzdə toplaşdığı təcrübə ümumiləşdirilmişdi. Alimin ideyalarını ənənəvi direktiv metoda təhlükə hesab edənlər onu haqsız yerə tənqid edirdilər.

K.Rocers Çikaqo Universitetində işləyərkən Amerika Təbiiqi Psixologiya

Assosiasiyasının (1945-1946), Amerika Psixologiya Assosiasiyasının (1946-1947), Amerika Psixoloqlar Akademiyasının prezidenti (1956-1957) seçilmişdi. O həm də Humanist Psixologiya Assosiasiyasının (1963) əsasını qoyanlardan biri, Amerika və Qərbi Avropa universitetlərinin bir neçəsinin fəxri doktoru idi. K.Rocers yeganə Amerika psixoloqudur ki, Amerika Psixologiya Assosiasiyasının iki ən vacib və nüfuzlu mükafatını ("Distinguished Scientific Contribution Award" (1957) və Distinguished Professional Contribution Award (1972) almışdır. 1964-cü ildə Humanist Psixologiya Assosiasiyası onu şərafli bir adı – İlin humanisti adına layiq görmüşdü.

K.Rocers 1957-1961-ci illərdə Viskonsin Universitetində psixoterapiya və psixologiya üzrə xüsusi kurslar aparırdı. Burada o, belə bir suala cavab axtarırdı: "zəruri və qanəddici şərait" Çikaqo Universitetinin Konsultasiya mərkəzində müşərləri olmuş tələbələr, yaşlılar və uşaqlar kimi xəstəxanaya götürülmüş şizofreniklərə də tətbiq oluna bilərmi? Şizofreniklərə psixoterapevtik işin bəşlik yekunu şəxsiyyət mərkəzli terapiyanın inkişafına böyük təsir göstərdi. Həmin tədqiqatların təşkilatçılarından biri olan Yucin Cendlin sonralar yazırdı ki, şizofreniklərlə psixoterapevtik iş sayəsində biz xeyli nailiyyətlər əldə etdik. Bu dövr K.Rocersin həyatında ağır bir mərhələ oldu. O, təlim prosesinin düzgün qurulmamasından narahatlıq keçirərkən yazırdı: "Təlimin uğurla getməsinə baxmayaraq alınan nəticələrin nə qədər əhəmiyyətsiz olduğunu görəndə dəhşətə gəlirəm. Çünki təlim insanda öz xüsusi təcrübəsinə inamsızlıq yaradır, onun üçün biliyin dəyərini aşağı salır. Ona görə də mən belə hesab edirəm ki, təlimin nəticələri ya vacib deyil, ya da ümumiyyətlə zərərliyədir". O öz narazılığını kəskin şəkildə ifadə edərək deyirdi: "Biz psixoloq-

ları cəmiyyətin zərərinə öyrətməklə ağılsız, səmərəsiz və faydasız iş görürük". "Amerika psixoloqu" jurnalı ilk vaxtlar həmin məqaləni dərc etməkdən imtina etdi. Yalnız tələbələr arasında böyük populyarlıq qazandıqdan sonra həmin yazını çap etmək mümkün oldu.

Kaliforniya ştatının San-Diego Universitetində qısa bir müddətdə pedaqoji fəaliyyət göstərən K.Rocers tələbələrini hüquq və azadlıqlarını müdafiə etdiyinə görə Universitet rəhbərliyi ilə yollarını ayırmalı oldu. Məhz həmin dövrdə o, müəllimin fəaliyyətini psixoterapevtin işləri ilə müqayisə etmək qərarına gəldi. Psixoterapevt insanı əvvəlcədən düşünülmüş formaya salmağa cəhd etmək formalaşdırılmış, insana özündə gizlənən, unudulan, təhrif olunan müsbət şeyləri tapmağı öyrədir. Bununla əlaqədar olaraq o yazır ki, əgər müəllimlərin funksional, dəyişikliyə səbəb olan, insana, onun hərəkətlərinə təsir göstərən biliklər maraqlıdırsa, onlar nümunələr və ideyalar üçün psixoterapiya mürciatı etməlidirlər. Psixoterapiyada isə bilik alma ələ sadə və anlaşıqlı şəkildə ifadə edilməlidir ki, təhsil prosesindən ondan istifadə etmək mümkün olsun. Müəllim şagirdə münasibətində həssas və qayğıkeş olmalıdır. Əgər müəllim heç bir fərq qoymadan şagirdlərə qayğıkeş və mehriban münasibət göstərsə, onların uğurlarına sevinərsə, bu, şagirdin narahatlığını, qorxusunu, müdafiə reaksiyalarını minimuma endirir, onun şəxsiyyətinin inkişafını və özünüaktallaşdırmasını təmin edir. Müəllim psixoterapevt kimi şagirdi şərtsiz, yəni olduğu kimi qəbul etməklə yanaşı, şagirdlə münasibətini ələ soviyyədə qurmağı bacarmalıdır ki, şagird onu başa düşə bilsin. K.Rocers uzunmüddətli təcrübələrinə əsaslanaraq belə qənaətə gəlmiş ki, uğurlu psixoterapiyanın və uğurlu pedaqoji fəaliyyətin üsul və vasitələri eynidir. Onun fikrinə, hər iki sahədə uğur qazanmaq üçün empatiya, hörmət, konkrüentlik imkan

verir ki, pedaqoq öz həqiqi şəxsiyyətini, öz həqiqi "Mən"ini ifadə edə bilsin.

1952-ci ildə Rocers Harvard Universiteti tərəfindən təşkil olunmuş konfransda "İnsan davranışına təsir edən təlim metodları" mövzusunda çıxış etmək üçün davət aldı. Ona psixoterapiya prinsiplərinə əsaslanan şagirdyönlü təlim haqqında ideyalarını şərh etmək təklif olundu. O, konfrans iştirakçılarının böyük marağına səbəb olan, universitet məşğələlərində, fərdi və qrup psixoterapiyasında əldə etdiyi şəxsi təcrübəsinin nəticələri ilə bağlı maraqlı təqdimat etdi.

K.Rocersin fikrinə, başqa birisinə təlim metodikası öyrətmək mümkün deyil, çox vaxt buna cəhd göstərmək faydasız və nəticəsiz olur. Öyrədilən bilik isə insanların davranışına çox az, yaxud da heç təsir göstərmir. İnsanlara ələ bilik vermək lazımdır ki, onların davranışına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilsin. Bir insanın özü tərəfindən qazanılan bilik, təcrübə nəticəsində dərk etdiyi həqiqət olduğu kimi başqasına verilsə, bu, digər insanda şəxsi təcrübəsinə inamsızlıq yarada bilər. Bununla da o, daha çox müstəqil öyrənməyə, şəxsi təcrübəyə üstünlük verilməsi qənaətinə gəlirdi. Onun fikrinə, təlimin bu cür təşkil öyrənmələr üçün daha maraqlı olur. Rocers üçün təlim üsullarından ən maraqlısı və həm də ən çətinidir ki, insan müvəqqəti olaraq öz davranışını "unudur", digər insanların öz təcrübəsinə necə yaşamasını, həmin təcrübənin onlar üçün hansı məna kəsb etməsinə öyrənir. Rocersə görə, təlim metodu şübhəli dəqiqləşdirmək üçün aydın olmayan sualların cavabının tapılmasına cəhd etməklə yeni təcrübə qazanmaqdan ibarətdir. Bütün insanların təcrübələri oxşar və alınan nəticələr eyni olsaydı, onda Rocersin dediyi kimi, təlimdən (insanlar oxumaq üçün müstəsna hallarda toplanardı), təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsindən (məqbul və imta-

hanlardan-ənsuz da onlar insan üçün dəyərli olan, onların davranışına təsir göstərən bilikləri ölmür), komponentlik meyarı kimi dəyərlərdən (kim öyrənirsə bunun fəsiləsiz davam etməsində maraqlıdır), nəticələrin təqdimatından (heç kimi nəyisə nəticələrdən çıxış edərək öyrənmə bilməz) imtina edilərdi.

Rocers fəaliyyətinin sonrakı illərində diqqətini şəxsiyyətəyönlü nəzəriyyə və metoddan normal insanların şəxsi yüksəlişinin fasilətləşməsi və insan münasibətlərinin potensialının genişləndirilməsi üçün istifadəyə yönəltdi. Intensiv olaraq kiçik qrupların personal və təşkilati dəyişikliklərin katalizatoru kimi səmərəliliyini öyrəndi.

XX əsrin 60-cı illərində K.Rocers Amerika qrup terapiyası adını almış hərəkatın liderinə çevrildi. 1961-ci ildə onun "Terapiyaya giriş. İnsanın təşəkkülü", 1970-ci ildə isə "Karl Rogers qrup terapiyası haqqında" kitabları nəşr olundu. Onillik psixoterapevtik təcrübəsinə ümumiləşdirilmiş və sistemləşdirilmiş "Terapiyaya giriş. İnsanın təşəkkülü" kitabı ilk vaxtlar homkarları tərəfindən o qədər də anlaşıqlı qarşılanmasa da, geniş maraq doğurdu və müəllifinə çox yüksək qonorar gətirdi. 1963-cü ildən onun fəaliyyəti Kaliforniya ştatının La Jolla şəhərindəki "Şəxsiyyətin Öyrənilməsi Mərkəzi" ilə sıx bağlı olmuşdur. Burada onun ideyalarını və fəaliyyətinə müdiriyyət tərəfindən məhdudiyyət qoyulmadığından xeyli yeni əsərlər yazdı. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həmin illərdə K.Rocers mövcud nəzəriyyələrə və şəxsi təcrübəsinə əsaslanaraq şəxsiyyətin "Mən" konsepsiyası nəzəriyyəsini yaratdı. 1968-ci ildən "Şəxsiyyətin Öyrənilməsi Mərkəzi" nə rəhbərlik etməyə başladı. K.Rocers hesab edirdi ki, şəxsiyyətəyönlü nəzəriyyənin əsas ideyasını istənilən insani münasibətlərə aid etmək olar. Şəxsiyyətəyönlü nəzəriyyənin forməlişinə görə, təlim prosesinin iştirakçıları şəxsi inkişafa can atdıqda, psixoterapevt tərəfindən səmimiyyət,

empatiya və pozitiv münasibət təmin olunduqda klientin şəxsiyyətində pozitiv dəyişikliklər baş verir. Bu nəzəriyyə onun tanınmış pedaqoq X.Frayberqlə birgə yazdığı "Öyrənmək azadlığı" kitabında öz əksini tapdı. Kitabda həm də onun tədris prosesi ilə bağlı fikirləri, didaktik konsepsiyasının əsas müddəaları təhlil olunurdu. Həmin kitabı görə K.Rocers yenidən homkarlarını tanqində tuş gəlmişdi. Kitab haqqında yazılmış tənqidi resenziyaların təhlili göstərir ki, psixoterapevda olduğu kimi təhsildə də yeni ideyalar müqavimətlə qarşılandı. Pedaqogika nəzəriyyəsi, London Universitetinin professoru R.Petere K.Rocersə nainki tənqid, hələ təhqir edərək yazırdı: "Təəccüblüdür ki, ...başqalarının təcrübəyə açıqlığı təkidlə tələb edən müəllif guya ümumi təhsil problemlərinə aid olan məqalələr toplusu təklif edir, amma pedaqogika nəzəriyyəsi və praktikası məsələlərində tam nədənlə və savadsızlıq göstərir. Azadlıq - özüidərarolunan tədqiqat kimi gözləndir. Amma həyatda da, təhsildə də digər dəyərlər var. Məsələn, həqiqət, ciddilik və düşüncə azadlığı. Bu resenziyanın qərəzli olması ilk baxışdan diqqəti cəlb edir. Mühakimənin ziddiyyətli olmağı təhsil fəlsəfəsi üzrə tanınmış mütəxəssis Samuel Tenenbaum tərəfindən yazılmış resenziyadan da aydın görünür. O yazırdı: "Təhsilin inkarına həsr olunmuş kitab nadir hallarda insani həyəcanlandırır, oxucunu təhsil konvensiyası baxışından azad edir. "Öyrənmək azadlığı" kitabında oxucu təkəzə yaxşı təhsil yox, həm də yaxşı həyatın fəlsəfəsinə və metodologiyasına tapır". Şəxsiyyət mərkəzli terapiya ideyasını irəli sürəndə də K.Rocersə qarşı belə bir münasibət özünü göstərmişdi. K. Rocers çox maraqlı nəticəyə gəlmişdi: "Mən hər dəfə həyatı əhəmiyyətli vacib məsələlər qaldıranda tamamilə əks reaksiya görürəm. Doktor Samuel Tenenbaumun yazısı mənim üçün çox maraqlı və əhəmiyyətlidir. O, U.Kilpatrick kimi məşhur alim

haqqında əsərin müəllifi, təcrübəli pedaqoq, təhsil problemləri ilə məşğul olan filosofdur. Onun mənim təcrübəmi qəbul etməsi mənim üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir".

K.Rocers 1966-cı ildə verdiyi müsahibəsində öz peşəkar fəaliyyətini belə qiymətləndirir: "Mənim psixologiyada çox da yaxşı nüfuzum yoxdur, bu isə mənə o qədər də qayğılandırmır. Lakin təhsildə, sənayedə, qrup dinamikası və sosial işdə, fəlsəfədə, elmdə, teoloji psixologiyada, həmçinin digər sahələrdə ideyaların genişlənməsi və elə təsir göstərmişdir ki, bunu heç zaman təəvvür belə etməzdim". Templ Universitetinin əməkdaşı Qovard Kirşenbaumenin sözlərinə görə, Karl Rocers psixologiyada müştəri-mərkəzli yanaşmanın banisi, humanist psixologiya və təhsil sahəsində aparıcı simalardan biridir.

Onun ideyaları "qaynar xətlər"də və digər krizis mərkəzlərində istifadə olunurdu. 1970-ci illərdə K.Rocers qrup psixologiyası metodundan istifadə etməklə beynəlxalq və etnik münasibətləri həll etməyə cəhd etdi. Bu məsələ ilə bağlı bir çox ölkələrdə (Meksika, Avstriya, Braziliya, Böyük Britaniya, Almaniya, İspaniya, İtaliya, Yaponiya, Cənubi Amerika, İsveçrə və b.) mühazirələr oxudu, qrup görüşləri təşkil etdi.

Beləliklə, Karl Rocersin didaktik konsepsiyasının təşəkkülündə aşağıdakı mərhələləri fərqləndirmək mümkündür:

I mərhələ - ilkin dövr (1919-1927-ci illər). Təhsilin fəlsəfəsi ilə ilkin tanışlıq, tədris prosesində şagirdlərin passiv mövqeyinin qəbul edilməməsi, təlim prosesində tələbələrin azad seçiminin verilməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;

II mərhələ - fərqəntlər dövrü (1927-1940-cı illər). Pedaqoji təcrübə toplanması, psixoterapiyada müştəri-mərkəzli yanaşmanın təşəkkülü, şəxsiyyətdə təhsil ideyasının irəli sürülməsi və qismən reallaşdırılması;

III mərhələ - innovasiya mərhələsi (1940-1961-ci illər). Uğurlu psixoterapiyanın və uğurlu pedaqoji fəaliyyətin üsul və vasitələrinin eyniliyi ideyasının irəli sürülməsi, şəxsiyyət-mərkəzli (şəxsiyyətəyönəlmə) təlim konsepsiyasının tam formalaşdırılması;

IV dövr - təbliğat və təbiiqətmə mərhələsi (1962-1987-ci illər). ABŞ-da və digər dünya ölkələrində K.Rocersin təhsilin inkişafı üçün vacib olan didaktik konsepsiyasının əsas ideyalarının (şagirdin tam və mütləq şəkildə, yəni necə varsa elə qəbulu, təlimin dəyər, məqsəd, məzmun, forma və metodlarının modifikasiyası prosesində şagirdə pozitiv yanaşma, şagirdin davranışına təsir göstərən biliklərin verilməsi) reallaşdırılması və yayılması.

1982-ci ildə ABŞ-in iki ən məşhur psixologiya jurnalının (Journal of Counseling Psychology və American Psychologist) sorğusuna əsasən Amerika tarixində ən yüksək təsiredici reytingə və nüfuzə malik Karl Rocers sahib olmuşdur. Hazırda Kaliforniya ştatının Santa Barbara Universitetində unikal bir kolleksiya qorunur. Həmin kolleksiya Karl Rocersin özü tərəfindən toplanan məqalələr, şəkillər və qeydlər daxildir. ABŞ-da Sülh İnstitutu Karl Rocersin adını daşıyır.

K.Rocers SSRİ-də baş verən siyasi hadisələrə böyük maraq göstərirdi. O, yenicən qurulan ölkələrdə 1986-cı ildə Moskvaya dəvət olundu. Psixoloqların çoxsaylı auditoriyası qarşısında çıxış etdi, bir neçə saat psixoterapevtik məşğələ keçdi. Onun Moskvaya gəlişi Rusiyada psixoterapiya və psixoloji konsultasiyanın inkişafına böyük təsir göstərdi. Erudisiyası, pedaqoji-psixoloji hazırlığı, mükəmməl elmi nəzəriyyələri ilə yanaşı, gümrəhlığı, nikbinliyi, həyat enerjisi ilə moskvalıların təəccübünə səbəb olan K.Rocers bir ildən sonra - 4 fevral 1987-ci ildə Kaliforniya ştatının La-Xoe şəhərində

dünyasını dəyişdi. Ölümündən bir-iki gün əvvəl ailəsinə xəbər gəldi ki, onu Nobel mükafatına təqdim edəblər. Özünün isə bundan xəbəri olmadı.

Üsullıqda K.Rocersin sevimli məşğuliyyətlərindən biri də macara romanlarını oxumaq idi. Bu romanlardan birinin qəhrəmanı balaca Rocersə güclü təsir göstərmişdi. Həmin qəhrəman kitabın bir fəslində hindularla, digərində dəniz quldurları ilə döyüşür və qalib gəlir, çox asanlıqla keçilməz səhranı keçir. Bir adamın yerin bütün səhərlərində - quruda və dənizdə etdiyi fəvqəladə qəhrəmanlıqlar balaca Rocersi heyretə salırdı. Karl Rocersin taleyi də elə roman qəhrəmanlarının taleyinə bənzəyir. O, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə, xüsusilə də pedaqogika-psixologiya elminin və praktikasının inkişafına öz elmi-nəzəri və praktik fəaliyyəti ilə elə güclü təsir göstərmişdir ki, bu gün haqlı olaraq XX əsr psixologiyasının korifey şəxsiyyətlərindən biri hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Rüstəmov F. Pedaqogika tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2006.
2. Əliyev R. Psixologiya tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2006.
3. Орлов А. Человекоцентрированный подход в психологии, психотерапии, образовании и политике (к 100-летию со дня рождения К.Роджерса) // Вопросы психологии. 2002, № 2.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Изд. группа "Прогресс" - "Универс", 1994.
5. Роджерс К. Клиент-центрированная психотерапия. Теория, современная практика и применение. М., 2002.
6. Роджерс К., Дорфман Э., Хоббс

Н., Гордон Т. Клиентоцентрированная терапия. М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1997.

7. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в обл. прак. работы. М.: Апрель-пресс: Эксмо-Пресс, 2000.

8. Роджерс К., Фрейберг Дж. Свобода учиться. М.: Смысл, 2002.

9. Роджерс К. Вопросы, которые я бы себе задал, если бы был учителем // Эксперимент и инновации в школе. М., 2011, № 4.

Ф.Рустамов

Дидактические идеи Карла Роджерса (гуманистическая педагогика) Резюме

В статье говорится о фундаментальной теории гуманистической педагогики, а также повествуется о дидактических идеях видного деятеля этой теории Карла Роджерса.

F.Rustamov

Karl Rogers didactic thoughts (humanitarian pedagogy) Summary

The article is dedicated to the fundamental theories of humanitarian pedagogy and prominent representative of this theory Carl Roger's (1902-1987) didactic thoughts.